

УДК 340.1

DOI: 10.33663/1563-3349-2021-89-55

Є. Є. ЗВОНКОВ

ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА І МОРАЛІ: СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ

На загальнотеоретичному рівні досліджуються особливості співвідношення права і моралі в контексті сучасних реалій. Відзначається складний, багаторівневий характер співвідношення права і моралі, який включає чотири складові, а саме: єдність, відмінність, взаємодію та суперечність. Наголошується, що дослідження специфіки співвідношення права і моралі у сучасних реаліях не повинно обмежуватися лише вивченням їх спільних та відмінних рис, оскільки важливе значення для його правильного розуміння має динаміка їх розвитку в межах визначених соціокультурних параметрів. Показано, що особливої актуальності проблема узгодженості правових і моральних норм набуває саме в умовах сучасного науково-технічного прогресу.

Ключові слова: право, мораль, соціальна регуляція, правова норма, суспільні відносини.

Zvonkov Yevgen. On the question of the relationship between law and morality: the modern context

In the proposed article, the author at the general theoretical level explores the features of the relationship between law and morality in the context of modern realities. There is a complex, multilevel nature of the relationship between law and morality, which includes four components, namely: unity, difference, interaction and contradictions. It is emphasized that the study of the specifics of the relationship between law and morality in modern realities should not be limited to the study of their common and distinctive features, as important for its proper understanding is the dynamics of their development within certain socio-cultural parameters, dialectics of their functional interaction.

Key words: law, morality, social regulation, legal norm, public relations.

Мабуть, аксіоматичним слід визнати, що в процесі регулювання суспільних відносин право у визначеній мірі взаємодіє з іншими соціальними регуляторами, особливе місце серед яких посідає мораль. З цього випливає, що для розуміння сутності правових

норм необхідний не тільки їхній всебічний аналіз з урахуванням ідей правосвідомості суспільства, рівня його правової культури тощо, а й виявлення взаємозв'язків норм права з принципами та нормами моралі, з моральною свідомістю суспільства.

Історія розвитку цивілізації свідчить, що право і мораль як складові духовної культури суспільства органічно взаємопов'язані. Правова система державно-організованого суспільства закріплює життєво важливі для всього суспільства вимоги моралі, моральні настанови. Законодавча влада зобов'язана вдосконалювати право, враховуючи стан суспільної моралі, моральну культуру населення країни, виходячи з того, що моральна основа права є найважливішою складовою загальної регулятивної потенції права, що право має бути моральним, закони – справедливими й гуманними, відтворювати ідеали свободи і добра.

Зв'язок права і моралі дістає відображення у теорії права, зокрема інтерпретації низки юридичних проблем. Наприклад, питання про співвідношення права і закону, яке має давню історію, можна вирішувати виходячи з органічного взаємозв'язку права і моралі. У пізнанні якості закону аксіологічний підхід передбачає оцінку його змісту відповідно до критеріїв справедливості та гуманності.

Ці та багато інших аспектів взаємозв'язку права і моралі, а також поява нових викликів і загроз, обумовлених стрімким науково-технічним та інформаційно-комунікативним прогресом, суттєво актуалізують дослідження різноманітних питань співвідношення права і моралі, важливість переосмислення яких у сучасних умовах на макро- та мікрорівнях.

Проблематика співвідношення права і моралі була і продовжує залишатися предметом доктринального осмислення багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. Зокрема, різноманітні аспекти співвідношення права і моралі досліджувалися такими вченими, як С. Алексєєв, Ж.-Л. Бержель, Г. Дж. Берман, С. Бобровник, О. Львова, Д. Ллойд, О. Малько, Г. Мальцев, М. Матузов, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришин, Т. Тарахонич, Л. Фуллер та ін. Не применшуючи вагомої ролі та значення наукового доробку цих та багатьох інших вчених, спробуємо системно осмислити багатоаспектний характер співвідношення права і моралі в межах чотирьох складових – єдності, відмінностей, взаємодії та суперечностей.

Насамперед зазначимо, що співвідношення права і моралі у науковій літературі здебільшого розглядається крізь призму їх спільних та відмінних рис або ознак. При цьому останні досліджуються переважно з точки зору їх онтологічного статусу, так би мовити, у статичному вимірі, у той час як динаміка їх розвитку в межах визначених соціокультурних параметрів, діалектика їх функціональної взаємодії не знаходять свого належного концептуального відображення у працях сучасних науковців.

Отже, розглянемо ці питання детальніше, почавши традиційно з визначення спільних та відмінних рис права і моралі як особливих соціонормативних систем. Як відомо, єдність права і моралі полягає насамперед у тому, що вони являють собою різновиди соціальних норм, які у сукупності утворюють цілісну систему нормативного регулювання і внаслідок цього наділені деякими загальними рисами. Право і мораль мають одні й ті ж мету і завдання – упорядкування й удосконалення суспільного життя, впровадження організаційних засад, розвиток особистості, захист прав людини, закріплення ідеалів гуманізму, справедливості. Право і мораль мають ідентичний об'єкт регулювання – суспільні відносини (тільки в різному обсязі), вони адресовані одним і тим самим людям, верствам, групам, прошаркам, соціумам, колективам; їхні вимоги багато в чому збігаються. Право і мораль як нормативні явища визначають межі належних і можливих вчинків суб'єктів, є засобами вираження та гармонізації особистих і суспільних інтересів. Нарешті, право і мораль виступають як фундаментальні загальноісторичні цінності, показники соціального та культурного прогресу суспільства, його творчих і дисциплінуючих начал [1, с. 82].

Як бачимо, єдність права і моралі дає можливість розглядати останні насамперед як об'єктивні соціонормативні системи, фундаментальні принципи організації людського буття та міжособистісних комунікацій, досліджувати їх сутність, категорії та структуру, виявляти загальні закономірності їх поступального розвитку, властивості та форми їх існування або вираження поза контекстом визначеного соціокультурного простору.

Водночас наявність спільних рис права і моралі, єдність їх загальної мети тощо зовсім не означають їх цілковитої тотожності, відсутності в них специфічних ознак та завдань, які, на нашу

думку, дають можливість значно глибше пізнавати напрями та межі їх регулятивно-охоронного впливу на суспільні відносини. У цьому контексті врахування своєрідності цих феноменів має, мабуть, важливіше значення, ніж констатація їхньої єдності, позаяк правильне розуміння їх місця в системі соціальної регуляції дає змогу підвищити рівень їх загальної ефективності, а отже, зміцнити стан правопорядку та безпеки в суспільстві. Зокрема, відмінні риси права і моралі полягають у наступному:

1. Право і мораль розрізняються насамперед за способами їхнього становлення або формування. Як відомо, правові норми створюються або санкціонуються державою чи безпосередньо народом на референдумі, державою вони також скасовуються, доповнюються, змінюються. В цьому сенсі держава є політичним творцем права, оскільки правотворчість є її винятковою прерогативою. Тому право виражає не просто волю народу, а його державну волю і виступає особливим, державним регулятором.

Мораль формується по-іншому, оскільки її норми не створюються безпосередньо державою, і вони взагалі не є продуктом якоїсь спеціальної цілеспрямованої діяльності, а виникають і розвиваються спонтанно в процесі практичної діяльності людей. Для того, щоб моральна норма одержала право на існування, не потрібно згоди влади; достатньо, щоб вона була визнана, «санкціонована» самими учасниками соціального спілкування – класами, групами, колективами, тими, хто має намір нею керуватися. На відміну від права мораль має неофіційний (недержавний) характер.

Водночас це зовсім не означає, що держава жодним чином не впливає на становлення моралі. Такий вплив реалізується у багатьох аспектах: через право, політику, ідеологію, засоби масової інформації, всю систему суспільних відносин, але безпосередньо держава не встановлює моральні норми.

2. Право і мораль розрізняються за методами забезпечення. Якщо право створюється державою, то воно нею і забезпечується, охороняється, захищається. За виконання правових приписів відповідає апарат примусу, що слідкує за дотриманням норм права і карає тих, хто їх порушує, тому що правова норма – не прохання, не порада, не побажання, не примха, а владна вимога, веління, припис, звернений до всіх членів суспільства і підкріплений в їхніх же інтересах можливістю примусити, змусити, покарати.

Іншими словами, юридичні норми мають загальнообов'язковий характер. Звідси не випливає, що кожна окрема норма стосується кожного індивіда, а йдеться саме про загальний принцип – в праві об'єктивно закладений примусовий елемент, без якого воно не було б ефективним регулятором життєдіяльності людей, атрибутом влади. При цьому потрібно враховувати, що право утверджується, втілюється в життя не тільки і не стільки за допомогою «караючого меча». Погроза санкцій правових норм є потенційною, на випадок конфлікту із законом. Адже більшість громадян дотримується правових норм добровільно, а не під страхом покарання. Саме тому держава також використовує різні методи для спонукання суб'єктів права до правомірної поведінки (наприклад, методи переконання, профілактики, заохочення тощо).

Забезпечення моралі, на відміну від права, спирається на силу не державного апарату, а суспільної думки, оцінки. Порушення моральних норм не тягне за собою втручання державних органів. У моральному плані людина може бути вкрай негативною особою, але юридичній відповідальності вона не підлягає, якщо не вчиняє протиправних діянь. Саме суспільство, його колективи вирішують питання про форми реагування на осіб, що не дотримуються норм моралі. При цьому моральний вплив може бути не менш дієвим, ніж правовий, а іноді й більш ефективним. Наслідки ж аморальної поведінки можуть бути найтяжчими та непоправними [2].

3. Право і мораль розрізняються за формою вираження, фіксації. Якщо правові норми закріплюються в спеціальних юридичних актах держави (законах, наказах, постановах), групуються за галузями та інститутами, систематизуються (зводяться) для зручності користування у відповідні кодекси, збірники, статuti, що становлять у цілому розгалужене законодавство, то моральні норми не мають чітких форм вираження, а виховуються, виникають та існують у свідомості людей – учасників суспільного життя. Їхня поява не пов'язана із волею законодавців або інших осіб, причетних до правотворчості.

Однак моральні норми – це не тільки неписані заповіді й вимоги (хоча таких – абсолютна більшість). Переважна їх кількість міститься, наприклад, у програмних і статутних документах різних партій, громадських об'єднань, літературних та релігійних пам'ят-

ках, літописах, хроніках, манускриптах, які зберегли правила людського буття. Деякі моральні правила стають органічною складовою статей і параграфів законів, інших правових актів. Проте на відміну від права, що являє собою логічно струнку та структуровану систему, мораль є відносно вільним, внутрішньо несистематизованим явищем.

4. Право і мораль розрізняються за характером та способами впливу на свідомість та поведінку людей. Якщо право регулює взаємовідносини між суб'єктами з точки зору їх юридичних прав та обов'язків, правомірного – неправомірного, законного – незаконного, караного – некараного, то мораль підходить до людських вчинків з позицій добра і зла, схвального чи ганебного, правдивого та нечесного, шляхетного і нешляхетного, совісті, честі, обов'язку тощо. Іншими словами, у права та моралі різні оцінювальні критерії, підходи, важелі впливу на свідомість та поведінку людей.

У зв'язку з цим норми права містять більш-менш докладний опис забороненої чи дозволеної дії, точно вказують на потрібний варіант поведінки, відрізняються чіткістю, формальною визначеністю, як правило, заздалегідь установлюють санкцію за порушення певного припису, тоді як моральні норми не мають такого ступеня деталізації і не передбачають заздалегідь оприлюдненого виду відповідальності.

5. Право і мораль розрізняються за характером та порядком відповідальності за їхнє порушення. Протиправні дії спричиняють реакцію держави, тобто не просто відповідальність, а особливу, юридичну відповідальність, причому порядок притягнення до неї суворо регламентований законом і має процесуальний характер. Суб'єкт карається від імені держави, тому до юридичної відповідальності не можна притягнути в довільній формі.

Інший характер має покарання за порушення моральності. Тут чіткої процедури немає. Воно виражається в тому, що порушник зазнає морального осуду, до нього застосовуються заходи громадського впливу (догана, зауваження, виключення з організації тощо). Це відповідальність не перед державою, а перед суспільством, колективом, соціумом, родиною, оточуючими людьми. Мораль не має в розпорядженні засобів примусу, які є в праві.

6. Право і мораль розрізняються за рівнем вимог до поведінки людини [3]. Цей рівень значно вищий у моралі, що в багатьох випадках вимагає від особистості набагато більшого, ніж закон, хоча він і передбачає за деякі протиправні дії дуже суворі санкції. Наприклад, мораль беззастережно засуджує будь-які форми нечесності, неправди, наклепу, зради тощо, тоді як право припиняє лише найбільш крайні та небезпечні їхні прояви.

Мораль виділяє у вчинках людей категорію совісті, вимагає дотримуватися не тільки закону, а й виконувати обов'язки, внутрішні спонукання, зважати на думку оточуючих індивідів. Вона більш вимоглива до поведінки індивіда. Право не в змозі примусити людину бути завжди і в усьому максимально чесною, порядною, правдивою, справедливою, чуйною, шляхетною, йти на самопожертву, робити героїчні вчинки тощо. Цього законом не пропишеш. Мораль, навпаки, закликає й до цього. Вона орієнтує людину не на середній рівень, а на ідеал.

У вказаному контексті слід відзначити, що формула «право є мінімум моральності», на перший погляд, применшує право, відсуває його на другий план, робить чимось другорядним. Водночас, на нашу думку, ці побоювання є перебільшеними, оскільки зазначена формула зовсім не ставить право на друге місце, не применшує його цінності й ролі у суспільстві, а лише фіксує той факт, що право не охоплює і не може охопити усіх вимог моралі, що воно регулює вужче коло суспільних відносин, що оцінювальні критерії моралі є суворішими. Окремі вчені слушно зауважують, що «за відмову від права доводиться рано чи пізно платити не тільки крахом демократії, а й моральною деградацією, духовним зубожінням» [4, с. 110]. Це означає, що «відмовлятися» від права, як і від моралі, в жодному разі не можна.

7. Право і мораль розрізняються за сферами дії. Моральний простір набагато ширший правового, їхні межі не збігаються. Право, як відомо, регулює далеко не всі, а лише найважливіші галузі суспільного життя (власність, владу, працю, управління, правосуддя), залишаючи за межами регламентації такі сторони людських відносин, як, наприклад, кохання, дружба, взаємодопомога, смаки, мода, особисті пристрасті тощо. Право не повинно порушувати свої ж межі та шляхом інтервенції потрапляти до сфери почуттів, роздумів, емоцій. Межею ж правового регулювання є певна «демарка-

ційна лінія», що відокремлює сферу правового від неправового та окреслює межі поширення права, його вплив на свідомість людини та її поведінку [5, с. 8].

«Вторгнення» права в цю площину було б, по-перше, неможливим, внаслідок її «непридатності» для зовнішнього контролю; по-друге, непотрібним і безглуздим з огляду на державні інтереси; по-третє, недемократичним, антигуманним, «тоталітарним». Тут діють моральні, етичні та інші соціальні норми, традиції, звички, звичаї. Мораль на відміну від права проникає в усі сфери суспільства, її оцінкам піддаються усі види та форми взаємовідносин між людьми.

Однак сфери дії права і моралі не збігаються лише частково. У головному ж своєму обсязі вони перекривають одне одного. Це означає, що вирішальне коло суспільних відносин є предметом регулювання як права, так і моралі. Співвідношення тут таке: усе, що регулюється правом, регулюється і мораллю, але не усе, що регулюється мораллю, регламентується правом.

Саме такими є основні спільні та відмінні риси права і моралі. При цьому межі, які з'єднують та роз'єднують ці два явища, не залишаються статичними, чітко окресленими раз і назавжди. Вони рухливі, мінливі, зміщуються в той чи інший бік у процесі суспільного розвитку. Те, що в один період регулюється правом, в інший – може стати об'єктом лише морального впливу, і навпаки. Навіть у межах одного типу суспільства, але на різних етапах його розвитку співвідношення між правом і мораллю змінюється [1, с. 82-85].

З тісного взаємозв'язку зазначених регуляторів випливає тісна їх соціальна та функціональна взаємодія. Вони «підтримують» один одного при упорядкуванні суспільних відносин, позитивному впливі на особистість, формуванні у громадян належної юридичної та моральної культури, правосвідомості. У процесі здійснення своїх функцій право та мораль «допомагають» одне одному в досягненні загальних цілей, використовуючи для цього властиві їм методи. «Там, де право відмовляється давати якісь приписи, виступає зі своїми вимогами мораль; там, де мораль буває не здатна одним своїм внутрішнім авторитетом стримувати прояви анти-суспільної поведінки, на допомогу їй приходять право зі своїм зовнішнім примусом» [6, с. 113]. Як бачимо, право і мораль об'єктивно необхідні одне одному.

Право і мораль повинні плідно «співпрацювати» у сфері відправлення правосуддя, діяльності правоохоронних органів, юстиції. Виражається це в різних формах: при вирішенні конкретних справ, аналізі найрізноманітніших життєвих ситуацій, протиправних дій, а також при вивченні особистості правопорушника. Фактичні обставини багатьох справ оцінюються із залученням як юридичних, так і моральних критеріїв, без яких неможливо правильно визначити ознаки таких, наприклад, діянь, як хуліганство, наклеп, образа, приниження честі та гідності, прояви цинізму, зухвалості, користі, заздрості, помсти, «низьких спонукань», що виступають мотивами багатьох правопорушень.

Як слушно зазначали деякі дослідники, «правосуддя не може бути відсторонене від справедливості, а остання полягає зовсім не в одному правомірному застосуванні каральних санкцій. Судовий діяч усіма своїми діями щодо людей, до діянь яких він покликаний докласти свій розум, працю та владу, повинен прагнути до здійснення морального закону» [7, с. 51].

Правові норми повинні слугувати провідниками моралі, закріплювати і захищати моральні засади суспільства. Отже, ефективність права багато в чому залежить від того, наскільки повно, адекватно воно виражає ці вимоги. Сила законів набагато збільшується, якщо вони спираються не тільки на владу (особливий апарат), а й на мораль. У свою чергу, дія моралі, як і інших соціальних норм, багато в чому залежить від чіткого функціонування правової системи. Адже всі ці регулятори утворюють єдине нормативне поле.

Водночас тісна взаємодія норм права та моралі не означає, що процес цей рівний та безконфліктний. Між ними досить часто виникають гострі суперечності, колізії, розбіжності. Моральні та правові вимоги не завжди і не в усьому узгоджуються, а нерідко протистоять одна одній. Ці непорозуміння або суперечності мають як соціальне, так і діалектичне походження.

Слід відзначити, що оптимальне поєднання етичного та юридичного у суспільному житті завжди було складною проблемою у будь-якій правовій системі. І, як показує досвід, ідеальної гармонії в цьому найчастіше досягти не вдається: суперечності неминуче зберігаються, виникають нові, посилюються старі, їх можна якоюсь мірою нівелювати, послабити, зменшити, але не ліквідувати повністю.

Причини суперечностей між правом та мораллю полягають не лише в їх об'єктивній специфіці, тобто у тому, що не повністю співпадають методи соціальної регуляції, підходи та критерії при оцінці поведінки суб'єктів [8, с. 204-212]. Чимало розбіжностей між правом і мораллю виникають внаслідок складності та суперечливості самого життя, нескінченної розмаїтості ситуацій, що виникають у ньому, появи нових тенденцій у суспільному розвитку, неоднакового рівня моральної та правової свідомості людей, мінливості соціальних та економічних умов тощо.

У цьому контексті слід звернути увагу на те, що сучасний етап взаємозв'язку права і моралі характеризується не лише значним посиленням суперечностей між цими соціонормативними системами, а й розбалансуванням усієї системи соціальної регуляції в цілому. Такий стан призводить до зниження рівня нормативності людської свідомості, яка є необхідною передумовою усвідомлення та засвоєння панівних у суспільстві соціальних норм та бере свій початок у природі людини і обумовлена особливостями її психіки, соціальної орієнтації [9, с. 59] тощо. Як наслідок, певною мірою втрачається регулятивно-охоронний ефект від прийняття законодавчих та інших нормативно-правових актів, а також реформування відповідних сфер та галузей суспільного життя.

Окремі українські дослідники у зв'язку із цим наголошують на сутнісному аспекті кризи сучасного права, який «полягає у деструкції всієї системи соціонормативного регулювання, що виявляється в яскраво вираженій тенденції до штучного руйнування об'єктивно функціонуючих системних взаємозв'язків між різними нормативно-регулятивними системами (передусім права, моралі та релігії), поступового відходу нормативно-правового регулювання від його телеологічних морально-релігійних настанов та принципів» [10, с. 143] (наприклад, суперечності між правом і мораллю щодо гендерної ідеології, абортів та інших соматичних прав людини, використання досягнень штучного інтелекту тощо).

Зрозуміло, що деякі із зазначених суперечностей можна вольовим чином усунути, інші не допустити, але в цілому, як об'єктивне явище, вони на певному рівні залишаються. Взагалі вершин моральності ще жодному суспільству досягти не вдалося, як і право ніколи не виражало всієї повноти моральних імперативів.

Звідси – «непорозуміння» між даними феноменами соціальної дійсності [11].

Водночас, незважаючи на значне загострення суперечностей між правом і мораллю в сучасних умовах, на нашу думку, їх не можна розглядати як антиподи, «супротивники», хоча вони по-різному можуть оцінювати одні й ті ж факти. Навпаки, така ситуація вимагає застосування більш виваженого підходу, насамперед при формуванні та реалізації правової політики держави, при визначенні параметрів впливу держави на національний інформаційний простір суспільства, при здійсненні відповідних реформ у соціальній та культурній сферах тощо. Адже окремі подібні приклади не можуть похитнути загального принципу: основою права є мораль, а не навпаки, а тому при «зіткненні» права і моралі перевага повинна віддаватися моральним вимогам, хоча кожна окрема життєва ситуація вимагає окремого аналізу.

Отже, проблема співвідношення права і моралі є багатоаспектною за своїм змістом, позаяк включає не лише визначення та аналіз їх спільних та відмінних рис, а й характер їх функціональної взаємодії та суперечності в межах визначених темпорально-просторових вимірів. При цьому право і мораль, як найбільш дійові регулятори суспільних відносин, завжди відображають настрої і сподівання, переконаність у необхідності активної соціальної позиції.

Серед різних аспектів співвідношення права і моралі на сучасному етапі розвитку демократичних держав домінантних рис поступово набувають відповідні суперечності між ліберальними тенденціями правового розвитку та консервативним характером морально-релігійної системи координат у відповідних суспільствах. Особливої актуальності та гостроти проблема узгодженості правових і моральних норм набуває саме в умовах сучасного науково-технічного прогресу, в тому числі у контексті функціонування глобального інформаційного суспільства.

У сучасних реаліях право і мораль погано узгоджуються, дедалі більше протистоять одне одному, у зв'язку із чим виникає необхідність відновлення їх сутнісного взаємозв'язку, подолання колізій між ними. Тому здійснення державної політики у відповідній сфері суспільних відносин, їх реформування з огляду на євроінтеграційний вектор розвитку Української держави вимагає від

суб'єктів владних повноважень врахування моральної складової розвитку українського суспільства, а отже, визнання того факту, що ефективність реалізації правових норм значною мірою залежить від рівня розвитку моральної свідомості громадян, а правові норми ніколи не зможуть замінити або підмінити вплив моралі на прогресивний розвиток суспільства.

1. Загальна теорія права. Нормативний курс: підруч. для студ.-юристів / кол авт.; за ред. С. В. Бобровник. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 596 с. 2. Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. 560 с. 3. Оніщенко Н. М. Інформаційно-правовий простір: проблеми формування, розвитку, аналіз позитивних ті негативних впливів на правосвідомість суспільства та особистості. *Віче*. 2012. № 17. С. 20-23. 4. Общая теория права: учебник / Дмитриев Ю. А., Казьмин И. Ф., Лазарев В. В., Лейст О. Э. и др.; под общ. ред.: А. С. Пиголкин; 2-е изд. Москва: Изд-во МГТУ им. Баумана, 1996. 384 с. 5. Дія права: інтегративний аспект: монографія / кол. авторів; відп. ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Юридична думка, 2010. 360 с. 6. Новгородцев П. И. Право и нравственность. *Правоведение*. 1995. № 6. С. 103-113. 7. Кони А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе. *Собр. Соч. в 8 т.*: Т. 4. / под общ. ред. В. Г. Базанова, Л. Н. Смирнова, К. И. Чуковского. Москва: Юридическая литература, 1967. С. 33-69. 8. Проблемы общей теории права и государства: учебник / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. Москва: Норма, 2008. 832 с. 9. Вележев С. С. Нормативность права как проявление нормативности сознания. *Вестник Владимирского юридического института*. 2011. № 2 (19). С. 58-60. 10. Сунегін С. О. Криза сучасного права: сутнісний аспект. *Правова держава*. 2015. Вип. 26. С. 134-147. 11. Бобровник С. В. Компромiс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу: монографія. Київ: Юридична думка, 2011. 384 с.

References:

1. Zahalna teoriia prava. Normatyvnyi kurs: pidruch. dlia stud.-yurystiv / kol avt.; za red. S. V. Bobrovnyk. Kyiv: Yurinkom Inter, 2021. 596 s. 2. Kvascha O. O. Spivuchast u zlochini: struktura ta vidpovidalnist: monohrafiia. Luhansk: RVV LDUVS im. E.O. Didorenka, 2013. 560 s. 3. Onishchenko N. M. Informatsiino-pravovi prostir: problemy formuvannia, rozvytku, analiz pozytyvnykh ti nehatyvnykh vplyviv na pravosvidomist suspilstva ta osobystosti. *Viche*. 2012. № 17. S. 20-23. 4. Obshchaya teoriya prava. Uchebnik / Dmitriev Yu. A., Kaz'min I. F., Lazarev V. V., Lejst O. E. i dr.; pod obshch. red.: A.S. Pigolkin; 2-e izd. Moskva: Izd-vo MGTU im. Baumana, 1996. 384 s. 5. Diia prava: intehratyvnyi aspekt: monohrafiia / kol. avtoriv; vidp. red. N. M. Onishchenko. Kyiv: Yurydychna dumka, 2010. 360 s. 6. Novgorodcev P. I. Pravo i нравstvennost'. *Pravovedenie*. 1995. № 6. S. 103-113. 7. Koni A. F. Nравstvennye nachala v ugolovnom processe. *Sobr. soch. v vos'mi tomah*: T. 4. / pod obshch.

red. V. G. Bazanova, L. N. Smirnova, K. I. Chukovskogo. Moskva: Yuridicheskaya literatura, 1967. S. 33-69. **8.** Problemy obshchej teorii prava i gosudarstva: uchebnik / pod obshch. red. V. S. Nersesyanca. Moskva: Norma, 2008. 832 s. **9.** Velezhev S. S. Normativnost' prava kak proyavlenie normativnosti soznaniya. *Vestnik Vladimirskogo yuridicheskogo instituta*. 2011. № 2 (19). S. 58-60. **10.** Suniehin S. O. Kryza suchasnoho prava: sutnisnyi aspekt. *Pravova derzhava*. 2015. Vyp. 26. S. 134-147. **11.** Bobrovnyk S. V. Kompromis i konflikt u pravi: antropolohe-komunikatyvnyi pidkhid do analizu: monohrafiia. Kyiv: Yurydychna dumka, 2011. 384 s.

Zvonkov Yevgen. On the question of the relationship between law and morality: the modern context

In the proposed article, the author at the general theoretical level explores the features of the relationship between law and morality in the context of modern realities. There is a complex, multilevel nature of the relationship between law and morality, which includes four components, namely: unity, difference, interaction and contradictions. It is emphasized that the study of the specifics of the relationship between law and morality in modern realities should not be limited to the study of their common and distinctive features, as important for its proper understanding is the dynamics of their development within certain socio-cultural parameters, dialectics of their functional interaction.

Unity of law and morality provides an opportunity to consider the latter primarily as objectively existing socio-normative systems, fundamental principles of organization of human existence and interpersonal communications, to explore their essence, categories and structure, to identify general patterns of their progressive development, properties and forms of their existence or expression out of context of a certain socio-cultural space.

The study concludes that among the various aspects of the relationship between law and morality at the present stage of development of democratic states, the dominant features gradually acquire the corresponding contradictions between liberal trends in legal development and the conservative nature of moral and religious coordinate system in society. The problem of coherence of legal and moral norms becomes especially relevant and acute in the conditions of modern scientific and technological progress, including in the context of the functioning of the global information society.

Key words: law, morality, social regulation, legal norm, public relations.